

TOMASZ RESLER*

WYDZIAŁ DO SPRAW WYZNAŃ PREZYDIUM WOJEWÓDZKIEJ RADY NARODOWEJ WE WROCŁAWIU WOBEC PROCESJI BOŻEGO CIAŁA W LATACH 1950–1965

The Department for Religious Affairs of the Presidium of the Voivodeship National Council in Wrocław vis-à-vis the Corpus Christi procession between 1950–1965

Streszczenie: Publiczne sprawowanie kultu w latach 1950–1989 w Polsce było uznawane za wrogie wobec idei państwa świeckiego. Władze państwowe uznawały Kościół Katolicki za wroga ideologicznego i dążyły do ograniczenia wolności sumienia i wyznania obywateli, spychając religię do sfery prywatnej. Podobną taktykę stosowano wobec jednego z najważniejszych dla katolików świąt – Bożego Ciała. Administracja wyznaniowa we Wrocławiu starała się ograniczać w tym dniu ekspresję religijną w przestrzeni publicznej. Wykorzystywano do tego prawo o zgromadzeniach, które dało narzędzia do koncesjonowania procesji religijnych. Środki podejmowane przez organy państwowe w stosunku do Kościoła Katolickiego i jego wiernych naruszały standardy ówczesnego prawa. Bardzo często dokonywano rozszerzającej wykładni przepisów lub wprost ignorowano poszczególne akty prawne. Na uczestników procesji nakładano liczne ograniczenia oraz wywierano presję, wykorzystując do tego na przykład kierownictwo zakładów pracy. Dodatkowo władze państwowe konkurowały z Kościołem Katolickim organizując liczne wydarzenia alternatywne. Imprezy plenerowe, wycieczki i zawody sportowe miały za cel odciążenie wiernych od uroczystości religijnych. Oceniając te zabiegi należy stwierdzić, że wprost naruszały one standardy rozdziału Kościoła od państwa.

Słowa kluczowe: administracja wyznaniowa; wolność sumienia i wyznania; procesja; Kościół Katolicki

* Dr, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Uniwersytet Wrocławski, ul. Kuźnica 46/47, 50-138 Wrocław, e-mail: tomaszresler@wp.pl. ORCID ID: 0000-0003-4161-0297.

Abstract: Public worship between 1950–1989 in Poland was considered hostile to the idea of secular state. The state authorities regarded the Catholic Church as an ideological enemy and sought to limit the freedom of conscience and religion of citizens, pushing religion into the private sphere. Similar tactics were used in relation to one of the most important Catholic holidays – Corpus Christi. The denominational administration in Wrocław tried to limit religious expression in public spaces on that day. The assembly law, which gave the instruments to license religious processions, was used for this purpose. The measures taken by the state authorities against the Catholic Church and its believers violated the legal standards of the time. The laws were often interpreted expansively or ignored altogether. Numerous restrictions were imposed on participants of processions and the pressure was exerted, for example, through workplaces. In addition, the state authorities competed with the Catholic Church by organizing numerous alternatives. Open-air events, excursions and sports competitions were supposed to draw the faithful away from religious ceremonies. These efforts directly violated the standards of state-church separation.

Key words: denominational administration; freedom of conscience and religion; procession; Catholic Church

1. WPROWADZENIE

Współczesna doktryna prawa wyznaniowego wskazuje, że jednym z podstawowych elementów wolności sumienia i religii jest prawo do uzewnętrznienia swoich poglądów religijnych zarówno w przestrzeni publicznej, jak i w życiu prywatnym¹. Uczestniczenie w publicznym sprawowaniu kultu, w tym udział wiernych w procesjach Bożego Ciała i innych wydarzeniach religijnych, należy bez wątplenia uznać za objęte tym uprawnieniem. Można stwierdzić, że uzewnętrznianie przekonań religijnych w postaci udziału w procesji Bożego Ciała podlega szerokiej ochronie prawnej².

¹ Zob. Krzywkowska 2014, 491–497.

² Obecnie ochrona ta jest zagwarantowana w szczególności przez: art. 53 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.; art. 5 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisanego dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318; art. 16 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 1347 (poprzez pozbawienie organów władzy

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej obowiązywała konstytucyjna gwarancja wolności sumienia i wyznania, która obejmowała prawo do uzewnętrzniania przekonań zarówno religijnych, jak i niereligijnych. W Ustawie zasadniczej przewidziano też zakaz dyskryminacji ze względu na wyznawanie religii lub uzewnętrznianie poglądów ateistycznych. Problem polegał jednak na braku możliwości egzekwowania przez obywatela tych uprawnień, to jest braku mechanizmów kontroli przestrzegania prawa przez władze państwowe, a także na w zasadzie deklaratywnym charakterze relewantnych przepisów Ustawy zasadniczej z 1952 r. Również w doktrynie prawa konstytucyjnego przed 1989 r. akcentowano inne niż obecnie aspekty przepisów dotyczących wolności sumienia i wyznania. Nacisk kładziono na uprawnienia osób niewierzących, spychając jednocześnie uprawnienia wierzących na dalszą pozycję. Przy każdym pozytywnym uprawnieniu osób wierzących mocno akcentowano także analogiczne prawo osób niewierzących. Za przykład może posłużyć stwierdzenie, że w ramach wolności sumienia i wyznania każdemu obywatelowi przysługiwało prawo do przynależności zarówno do związków wyznaniowych, jak i stowarzyszeń o charakterze ateistycznym³. Podkreślić należy, że ludzie deklarujący się jako wierzący, w tym szczególnie osoby wyznania katolickiego, podlegały systemowej dyskryminacji, której dopuszczały się nie tylko służby bezpieczeństwa, ale także administracja wyznaniowa.

Za prowadzenie polityki wyznaniowej PRL na poziomie administracji wojewódzkiej odpowiedzialne były Wydziały do Spraw Wyznań, które działały w strukturach Prezydiów Wojewódzkich Rad Narodowych jako organy administracji państwowej. Wydziały te powołano na mocy ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁴, zastąpionej następnie ustawą z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych⁵. Powołanie wydziałów wyznaniowych w województwach było

---

państwowej możliwości niewyrażenia zgody na procesje, pielgrzymki itp.); art. 195 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. z 2020 r., poz. 1444.

³ Jarosz, Zawadzki 1987, 251–253.

⁴ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, Dz. U. z 1950 r. Nr 14, poz. 130, dalej: u.t.o.j.w.p.

⁵ Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych, Dz. U. z 1958 r. Nr 5, poz. 16, dalej: u.r.n.

elementem szerszej reformy administracji państwowej, w wyniku której powstał m.in. Urząd do Spraw Wyznań⁶.

2. GENEZA WYDZIAŁU DO SPRAW WYZNAŃ WE WROCŁAWIU

W myśl art. 1 u.t.o.j.w.p. rady narodowe były organami jednolitej władzy państwowej⁷ m.in. w województwach. Jednolitość rad narodowych przejawiała się zarówno w sferze strukturalnej, jak i funkcjonalnej⁸. W związku z tym wojewódzkie rady narodowe przejęły kompetencje zlikwidowanych organów, w tym kompetencje w sprawach wyznaniowych. Zbytня centralizacja i ujednoczenie administracji terenowej państwa stały się jednak przyczyną problemów w jej funkcjonowaniu. Miała im zaradzić przywołana wyżej ustawa o radach narodowych, która stanowiła również reakcję na zmiany polityczne z 1956 r.⁹ Cele tej ustawy określono we wstępie. Należały do nich: ustawowe określenie uprawnień rad narodowych, pra-

---

⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej, Dz. U. z 1950 r. Nr 19, poz. 156, dalej: u.z.o.n.w.p. Na mocy art. 3 tej ustawy zlikwidowano Ministerstwo Administracji Państwowej, a jego kompetencje zostały przejęte przez inne organy administracji wskazane w rozporządzeniu Rady Ministrów. Wyjątek od tej reguły został ustanowiony w art. 4 ustawy, na mocy którego erygowano Urząd do Spraw Wyznań (UdSW). Urząd ten podlegał bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów, który powoływał i odwoływał jego dyrektora. Zakres kompetencji UdSW został w ustawie określony bardzo ogólnie („sprawy stosunku Państwa do wyznań wchodzące dotychczas do zakresu działania Ministerstwa Administracji Publicznej”). Urząd był formalnie agendą Rady Ministrów. Jak podkreśla się w doktrynie, on sam i jego jednostki organizacyjne bardziej były związane z komitetami partyjnymi i służbami bezpieczeństwa niż z administracją rządową/terytorialną. Zob. Misztal, Mezglewski 2005, 66; Fiejdasz 2012.

⁷ Wprowadzona wówczas nowa kategoria organów (organy władzy państwowej) posłużyła następnie jako podstawa systemu organów, który określono w Konstytucji PRL. Zob. Leoński 1974, 42.

⁸ Jednolitość strukturalna polegała na zniesieniu organów samorządu terytorialnego, organów administracji rządowej zespolonej oraz niektórych niezespolonych. Dotyczyła ona także wewnętrznej budowy rad narodowych oraz charakteru ich kompetencji. Jednolitość funkcjonalna polegała natomiast na przekazaniu radom narodowym wszystkich kompetencji zlikwidowanych organów. Zob. Rybicki 1965, 69–72.

⁹ Leoński 1984, 6.

widłowe ustalenie kompetencji organów, umocnienie samodzielności rad z jednoczesnym ustaleniem zakresu nadzoru niezbędnego do zapewnienia jednolitej polityki państwa. Zgodnie z art. 1 tego aktu normatywnego rady narodowe stały się organami władzy państwowej. Wśród enumeratywnie wskazanych obszarów ich działania nie wymieniono wprost spraw wyznaniowych (art. 3 ust. 2). Ustawa wprowadziła jednak domniemanie kompetencji rad narodowych na terenie ich działania (art. 3 ust. 1).

Z punktu widzenia właściwości administracji wyznaniowej najistotniejsza zmiana dotyczyła funkcji, kompetencji i zakresu działania wydziałów Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN). Na podstawie art. 59 ust. 1 u.r.n. stały się one terenowymi organami administracji państwowej, które kierowały poszczególnymi dziedzinami spraw należących do właściwości rad narodowych. Wydziały PWRN miały obowiązek działania zgodnie z wytycznymi i zarządzeniami swojego prezydium oraz wytycznymi właściwego ministra (art. 60 u.r.n.). Na czele wydziału stał kierownik, który odpowiadał za jego pracę i wyniki (art. 61 u.r.n.). Wydział jako organ administracji państwowej cechował się więc: utworzeniem przez prezydium, bezpośrednim podporządkowaniem prezydium, kompetencją o charakterze resortowym przyznaną odrębnymi przepisami prawa oraz działaniem we własnym imieniu w zakresie właściwości¹⁰. Doprecyzowując pozycję prawnoustrojową wydziału, doktryna wskazywała, że organem administracji państwowej był zasadniczo kierownik wydziału¹¹.

W 1950 r. Prezydium WRN we Wrocławiu, na podstawie uchwały z dnia 18 lipca 1950 r.¹², powołało Samodzielny Referat do Spraw

¹⁰ Skrzydło 1961, 147; Leoński 1984, 145.

¹¹ Jaroszyński 1961, 205; Rybicki 1965, 295; Leoński 1984, 147.

¹² Uchwała nr 14 Prezydium W.R.N. z dnia 18 lipca 1950 r. w przedmiocie utworzenia samodzielnego referatu do spraw wyznań, „Wrocławski Dziennik Wojewódzki” z 1950 r. Nr 15, poz. 61 (data publikacji: 20 lipca). Do uchwały dołączony był „Tymczasowy Rzeczowy Wykaz Akt Referatu do Spraw Wyznań (- znak W.)”. Uchwała została wydana na podstawie § 1, 2 i 12 Instrukcji nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych (M.P. z 1950 r. Nr A-57, poz. 655) oraz § 11 Instrukcji nr 8 w sprawie organizacji wewnętrznej i etatów wydziałów prezydiów rad narodowych (M.P. z 1950 r. Nr A-70, poz. 814). Powołanie przytoczonych przepisów było zabiegiem wątpliwym legislacyjnie, ponieważ żaden z nich nie upoważniał ani nie obowiązywał PWRN

Wyznań (SRdSW), który w 1955 r. został przekształcony w wydział. Przekształcenie to zostało dokonane na mocy art. 1 uchwały nr 132 Rady Ministrów z dnia 17 lutego 1955 r.¹³ Powołana uchwała zmieniała także w odpowiednim zakresie Instrukcje nr 2, 3 i 8 oraz inne akty wykonawcze. Zmiana weszła w życie z dniem ogłoszenia uchwały, tj. 26 lutego 1955 r. i nie wpłynęła na ciągłość prawno-organizacyjną i kadrową organu. W 1957 r. wydzielono ze struktur województwa wrocławskiego miasto Wrocław, które stało się miastem na prawach województwa¹⁴. Spowodowało to powstanie odrębnego wydziału wyznaniowego dla miasta Wrocławia. Przepisy dopuszczały ponadto możliwość powołania przez PWRN i MRN we Wrocławiu wspólnego wydziału wyznaniowego, nigdy jednak do tego nie doszło. Od 1957 r. Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WdSW PWRN) we Wrocławiu swoją jurysdykcją nie obejmował Wrocławia.

Po nowelizacji przepisów dokonanej w 1958 r. PWRN we Wrocławiu wydało zarządzenie nr 54 z dnia 6 października 1958 r. (które opublikowano 20 listopada 1958 r.)¹⁵. Zgodnie z § 23 posiadało ono moc wsteczną

---

do wydania uchwały, która – poza załącznikiem określającym szczegółowy podział rzeczowy akt – była powtórzeniem przepisów aktów prawnych Rady Ministrów. Właściwą podstawą prawną wydania przez PWRN uchwały nr 14 powinny być § 13 lit. g Instrukcji nr 2 w sprawie składu, podziału pracy i trybu działania prezydiów rad narodowych (M.P. z 1950 r. Nr A-57, poz. 654) w związku z art. 16 ust. 2 pkt 2 i art. 6 ust. 5 u.t.o.j.w.p.

¹³ Uchwała nr 132 Rady Ministrów z dnia 17 lutego 1955 r. w sprawie utworzenia wydziałów do spraw wyznań w prezydiach wojewódzkich rad narodowych oraz Rad Narodowych m. st. Warszawy i m. Łodzi, M.P. z 1955 r. Nr 16, poz. 164.

¹⁴ Art. 1 pkt 3 dekretu z dnia 31 grudnia 1957 r. o wydzieleniu z województw miast: Krakowa, Poznania i Wrocławia oraz o nadaniu miejskim radom narodowym tych miast uprawnień wojewódzkich rad narodowych, Dz. U. z 1957 r. Nr 1, poz. 1.

¹⁵ Zarządzenie nr 54 z dnia 6 października 1958 r. w sprawie utworzenia, organizacji i zakresu działania wydziałów i jednostek równorzędnych w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu” z 1958 r. Nr 8, poz. 96. Weześniej, w celu przygotowania odpowiedniej uchwały, PWRN we Wrocławiu zwróciło się do wszystkich kierowników wydziałów pismem z dnia 11 VI 1958 r. nr III-23/11/58 z poleceniem przekazania do Wydziału informacji niezbędnych do podjęcia uchwały. Zob. Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział Organizacyjny, Organizacja organów administracyjnych PWRN 1958, sygn. I/1044, k. 65. PWRN prosiło kierowników wydziałów o złożenie w terminie do 14 czerwca następujących dokumentów: wytycznych co do

i weszło w życie z dniem 1 sierpnia 1958 r. Na mocy § 17 pkt 2 i 3 tego zarządzenia na czele WdSW stał kierownik, który przy pomocy zastępcy kierował całokształtem pracy jednostki. Wydział składał się z samodzielnych stanowisk pracy, a szczegółowy zakres jego kompetencji obejmował:

- 1) nadzór nad prawidłowym wykonywaniem przepisów dotyczących związków i stowarzyszeń wyznaniowych;
- 2) sprawy rejestracji, ewidencji i nadzoru nad działalnością związków i stowarzyszeń wyznaniowych, zakonów, kongregacji zakonnych;
- 3) nadzór nad seminariami duchownymi;
- 4) opiniowanie wniosków duchowieństwa o zapomogi i dotacje z funduszy państwowych;
- 5) opiniowanie spraw należących merytorycznie do innych wydziałów, lecz dotyczących związków wyznaniowych oraz ich członków;
- 6) prowadzenie ewidencji i statystyki wyznań;
- 7) uzgadnianie spraw wyznaniowych z innymi wydziałami PWRN i radami narodowymi niższego szczebla;
- 8) ocenę pozakulturowej działalności związków i stowarzyszeń wyznaniowych;
- 9) opracowywanie sprawozdań z działalności dla PWRN i UdSW.

Ze względu na fakt, że procesje Bożego Ciała zaliczane były do zgromadzeń publicznych, które regulowała odrębna ustawa, kwestię tę należy uznać za objętą kompetencjami określonymi w punktach 1, 5 i 7. Zezwolenie na procesję Bożego Ciała formalnie wydawały bowiem właściwie miejscowo urzędy spraw wewnętrznych PPRN.

---

zakresu działania i organizacji wydanych przez władze zwierzchnie (lub ich uzyskanie, jeżeli nie zostały wydane), projektu organizacji i zakresu działania wydziału wraz z omówieniem różnic występujących między projektem a wytycznymi oraz projektu wytycznych dotyczących działania organów rad narodowych niższego szczebla. Niestety, w określonej wyżej jednostce archiwalnej nie zachowały się odpowiedzi poszczególnych kierowników.

3. PROCESJE BOŻEGO CIAŁA W UJĘCIU PRAWA PRL¹⁶

Rozpatrując problem działań administracji wyznaniowej PRL wobec organizowania przez Kościół Katolicki procesji Bożego Ciała należy zwrócić uwagę na dwa aspekty: polityczny i prawny. Za ten pierwszy w głównej mierze odpowiadały organy partyjne wspierane w swoich wysiłkach przez służby bezpieczeństwa państwa, które stosowały dla osiągnięcia swoich celów pozaprawne instrumenty i działania operacyjne¹⁷. Działalność administracji wyznaniowej (UdSW i jego wojewódzkich agend, w tym WdSW PWRN we Wrocławiu) oczywiście korelowała z aktywnością dwóch pozostałych instytucji, ale przynajmniej w sferze deklaratywnej była oparta na obowiązujących przepisach prawa.

Konstytucja PRL¹⁸ regulowała kwestie wolności sumienia i wyznania oraz stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych w art. 70, w którym dodatkowo – zgodnie z tzw. lenińskimi zasadami polityki wyznaniowej¹⁹ – wprowadzono odpowiedzialność karną za nadużywanie wolności sumienia i wyznania do celów godzących w interesy PRL. Wskazany przepis konstytucyjny determinował także podejście WdSW PWRN we Wrocławiu do sprawy procesji Bożego Ciała (choć należy wskazać, że podczas kwerendy archiwalnej nie odnaleziono dokumentów, w których urzędnicy wydziału powołali się na przepisy konstytucyjne).

---

¹⁶ Niniejszy fragment został opracowany na podstawie rozprawy doktorskiej Autora pt. *Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu. Organizacja i działalność w latach 1950–1973*, obronionej na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

¹⁷ Na ten temat powstała już liczna i dobrze udokumentowana literatura naukowa zarówno historyczna, jak i z obszaru prawa. W tym miejscu odsyłam do lpublikacji dotyczących problematyki działalności organów SB wobec kościołów i innych związków wyznaniowych. Zob. w szczególności: Dominiczak 2000, a także publikacje pod szyldem IPN, np. Łatka 2020.

¹⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232.

¹⁹ „Kształtowanie lenińskich zasad stosunku państwa do Kościołów zmierzało do zakreślenia granic działalności Kościołów i związków wyznaniowych do spraw ściśle religijnych, kulturowych: wprowadzone ograniczenia w funkcjonowaniu tych instytucji zmierzały do odciążenia ich działalności od spraw życia publicznego, politycznego” (Staszewski 1969, 50).

Z perspektywy prawnej zasadnicze znaczenie w kwestii organizowania procesji Bożego Ciała posiadały przepisy regulujące zgromadzenia publiczne. Do 1962 r. były one zebrane w ustawie z dnia 11 marca 1932 r. o zgromadzeniach²⁰. Zgodnie z jej art. 27 ust. 1 lit. b nie miała ona jednak zastosowania m.in. do zgromadzeń o charakterze religijnym, organizowanych przez uznane prawnie związki wyznaniowe i odbywających się w sposób określony lokalną tradycją lub przewidziany w akcie prawnym uznającym dany związek, a także do procesji pogrzebowych, pochodów weselnych i pielgrzymek. Oznaczało to w szczególności wyłączenie ich spod obowiązku uzyskania przewidzianej ustawą zgody władz i z nadzoru państwowego. Omawiany przepis został zmieniony dekretem z dnia 18 sierpnia 1949 r.²¹ W konsekwencji tej nowelizacji zakres przedmiotowy omawianego wyżej wyłączenia ograniczono tylko do religijnych zebrań prawnie uznanych związków wyznaniowych, które odbywały się wewnątrz budynków kościołów lub innych miejsc kultu, o ile odbywały się zgodnie z tradycją lub były uwzględnione w akcie prawnym uznającym dany związek. W stosunku do obchodów Bożego Ciała na podstawie dekretu wprowadzono ponadto *expressis verbis* obowiązek uzgodnienia szczegółowego porządku procesji z właściwą władzą administracyjną stopnia ogólnego, chociaż formalnie procesje te nie były objęte koniecznością uzyskania zgody władz państwowych (przepis ten został włączony do art. 27 powołanej wyżej ustawy z 1932 r., który określał przypadki wyłączenia zgody i nadzoru władz państwowych). Dodatkowo na mocy dekretu zniesiono przedmiotowe wyłączenie w stosunku do pielgrzymek. Od tego czasu ich organizacja wymagała uzyskania zgody władz administracyjnych w trybie przewidzianym przez ustawę o zgromadzeniach.

Omawiana nowelizacja prawa o zgromadzeniach w zakresie uroczystości religijnych miała być odpowiedzią na nadużywanie przez Kościół Katolicki swobody organizowania tego typu zgromadzeń i „antypaństwową agitację” oraz organizowanie nietradycyjnych wydarzeń religijnych

²⁰ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o zgromadzeniach, Dz. U. z 1932 r. Nr 48, poz. 450.

²¹ Dekret z dnia 18 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów o zgromadzeniach, Dz. U. z 1949 r. Nr 49, poz. 369.

odciągających ludność wiejską od prac polowych. Jako przykład podawano tutaj sprawę tzw. cudu lubelskiego z 1949 r.²²

Odminną interpretację przedstawionych wyżej przepisów dotyczących zgody władz państwowych na zorganizowanie procesji religijnej przedstawił dyrektor UdSW Antoni Bida na odprawie kierowników SRdSW w dniu 25 kwietnia 1951 r. Stwierdził mianowicie, że kwestię procesji uregulowano w Porozumieniu z 1950 r., które dopuszczało tylko tradycyjne procesje w Wielkanoc, Boże Ciało, Wszystkich Świętych i Boże Narodzenie (w pkt 15 Porozumienia przyjęto: „Kult publiczny, tradycyjne pielgrzymki i procesje nie będą natrafiały na przeszkody. Obchody te dla zachowania porządku będą uzgadniane przez władze kościelne z administracyjnymi”²³). W ocenie A. Bidy także procesje Bożego Ciała wymagały zgody właściwych organów, gdy tymczasem, zgodnie z nowelizowaną ustawą o zgromadzeniach z 1932 r., wymagały tylko uzgodnienia trasy procesji. Sprawa komplikowała się dodatkowo w przypadku pozostałych procesji²⁴. Znowelizowane prawo o zgromadzeniach nie przewidywało uzgadniania tras w przypadku procesji organizowanych w pozostałe z wymienionych wyżej świąt, lecz duchowni na zorganizowanie poza obrębem budynków kościelnych np. drogi krzyżowej lub innych procesji powinni wówczas uzyskać zgodę właściwych władz. A. Bida polecił, aby w sytuacji konfliktowej wezwać proboszcza i np. poinformować go, że procesja drogi krzyżowej nie jest tradycyjna, ponieważ w zeszłym roku jej nie było, oraz pouczyć o odpowiedzialności karnej. Zalecił także zezwalać na procesje tzw. księżom pozytywnym, pod warunkiem uzgodnienia trasy²⁵.

²² Świątkowski 1962, 122; Mysłek, Staszewski 1975, 289.

²³ Tekst Porozumienia: *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*, opr. M. Fąka, Warszawa 1978, s. 27–30.

²⁴ Zasadniczym prawnym problemem dotyczącym porozumień między Kościołem Katolickim a władzami PRL jest zakres ich obowiązywania. W ocenie H. Misztala Porozumienie z 1950 r. można rozpatrywać jedynie w ujęciu deklaratywnym. Nie zostało ono promulgowane w żadnym dzienniku urzędowym, a ogłoszono je jedynie w prasie państwowej i katolickiej. Zob. Misztal 1996, 201.

²⁵ AAN, UdSW, Protokoły z narad kierowników ref. wyznaniowych 1950–57, sygn. 84/139, k. 8. Stwierdzenie A. Bidy było odpowiedzią na poruszoną w trakcie odprawy sprawę organizowania przez duchownych dróg krzyżowych poza obrębem kościołów.

Zmiana przepisów nastąpiła w 1962 r. W ustawie z dnia 29 marca 1962 r. o zgromadzeniach²⁶ zawarto legalną definicję zgromadzenia (art. 1 ust. 2). Za takie uważano każde zgromadzenie osób zwołane w celu wspólnych obrad lub zmanifestowania wspólnego stanowiska w związku z pewnym zagadnieniem lub zjawiskiem. Jak ponadto wskazano, zgromadzeniami są zjazdy, wiece, manifestacje, pochody, prelekcje, odczyty, procesje i pielgrzymki. Ustawa zawierała więc jednocześnie szeroką definicję zgromadzenia („wszelkie zgromadzenia osób [...]”), jak i zamknięty katalog zgromadzeń, który wprowadzono zapewne po to, aby uniknąć sporu, czy procesje i pielgrzymki są objęte definicją ustawową. Na gruncie nowej ustawy organizacja pielgrzymek i procesji wymagała już nie tylko uzgodnienia trasy, ale zgody właściwych władz (art. 8 ust. 1). Jasne jest przy tym, że – podobnie jak w przypadku innych zgromadzeń – władze mogły takiej zgody nie udzielić. Spod przepisów ustawy, z wyjątkiem prawa organów Milicji Obywatelskiej do wkroczenia i rozwiązania zgromadzenia ze względu na łamanie porządku publicznego i zagrożenie bezpieczeństwa państwa, zostały wyłączone m.in. zgromadzenia związane z uroczystościami pogrzebowymi (art. 4 ust. 1 pkt 8; nie rozróżniano pogrzebow świeckich i religijnych) oraz nabożeństwa i obrzędy religijne uznanych przez państwo związków wyznaniowych, odbywające się w obrębie kościołów, kaplic i wyłącznie do tego przeznaczonych domów modlitw (art. 4 ust. 1 pkt 9)²⁷.

Zgodnie z przepisami omawianej ustawy procesje Bożego Ciała wymagały zezwolenia urzędu spraw wewnętrznych właściwego ze względu na miejsce ich organizowania (prezydium rady powiatowej, miejskiej lub dzielnicowej). Formalnie więc WdSW PWRN we Wrocławiu nie miał uprawnień do prowadzenia spraw z tego zakresu. Jego decydująca rola w tym obszarze wynikała z zupełnie innego źródła, jakim był poufny

---

²⁶ Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. o zgromadzeniach, Dz. U. z 1962 r. Nr 20, poz. 89.

²⁷ W ocenie ówczesnej doktryny takie ograniczenie organizowania zgromadzeń o charakterze religijnym w sposób właściwy realizowało zagwarantowaną w Konstytucji z 1952 r. swobodę wykonywania funkcji religijnych przez związki wyznaniowe (zob. Myśłek, Staszewski 1975, 317). Podkreślić należy, że oficjalne publikacje naukowe z tego okresu odznaczały się sporą warstwą propagandową. Często miały też za zadanie potwierdzenie z ideologicznego punktu widzenia prawidłowości wykładni prawa stosowanej przez agendy państwowe.

okólnik nr 175 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 września 1960 r. w sprawie postępowania prezydiów rad narodowych i ich wydziałów w sprawach wyznania²⁸. Okólnik zobowiązywał zarówno PWRN, jak i kierowników WdSW, do uzgadniania z UdSW poważniejszych decyzji w sprawach wyznaniowych oraz do uzgadniania przez inne wydziały decyzji z WdSW nawet w przypadkach tylko pośredniego związku z polityką wyznaniową państwa. Podkreślono przy tym, że obowiązek uzgodnień nie zmienia właściwości rzeczowej wydziałów, które po zasięgnięciu opinii wydawały decyzję we własnym imieniu. PWRN powinny systematycznie kontrolować działalność PPRN w sprawach wyznaniowych i w razie konieczności uchylać decyzje, które nie byłyby zgodne z „zasadniczą linią polityki państwa”.

Uzupełnieniem okólnika nr 175 była ściśle tajna instrukcja wykonawcza z dnia 13 września 1960 r., która określała rzeczywiste cele działania władz państwowych w obszarze polityki wyznaniowej. Polecono w niej, aby nie dopuszczać do zakładania nowych placówek kościelnych, organizowania publicznych uroczystości religijnych i powstawania nowych obiektów sakralnych, a także, aby stosować wysokie wymiary podatkowe, naliczać wysokie czynsze oraz przejmować kościelne grunty rolne²⁹.

W gruncie rzeczy o prawie do organizowania zgromadzeń publicznych, także w postaci procesji Bożego Ciała, decydowały więc akty tzw. prawa powielaczowego, a więc – tak jak w omawianym przypadku – niepromulgowane akty o charakterze wewnętrznym. Tak istotne prawa człowieka, jak wolność sumienia i wyznania oraz prawo do zgromadzeń, celowo regulowano aktami prawa wewnętrznego, ponieważ łatwo je można było zmienić. W PRL prawo traktowane było instrumentalnie, jako narzędzie osiągnięcia celów politycznych. W związku z tym akceptowane było nawet postępowanie *contra legem*, jeżeli tylko było ono zgodne z partyjną linią polityczną w zakresie stosunku do religii³⁰.

---

²⁸ AAN, UdSW, Organizacja i działalność WdSW, 1960–1964, sygn. 127/63, k. 1–3, nr pisma P-1/235/60.

²⁹ Fiejdasz 2012, 37–38.

³⁰ Krzysztofek-Strzała 2020, 411.

4. PROCESJE BOŻEGO CIAŁA W DZIAŁANIACH WDSW PWRN WE WROCŁAWIU

Procesje Bożego Ciała, ale też inne formy kultu sprawowane publicznie, poza obiektami przeznaczonymi do modlitwy, były ujmowane na poziomie województw w tzw. sprawozdaniach okresowych i doraźnych. Sprawozdania okresowe co do zasady były sporządzane kwartalnie, a doraźne przygotowywano w miarę potrzeby³¹. Zgodnie z projektem sprawozdania, jakie powinno być cyklicznie przesyłane do UdSW, wydziały wyznaniowe w województwach powinny przekazać szereg informacji, od statystycznych danych po opisowe przedstawienie najbardziej istotnych aktywności lokalnego Kościoła. W związku z powyższym, w projekcie takiego sprawozdania znalazł się m.in. punkt dotyczący „istotnych wydarzeń, przede wszystkim o charakterze masowym i regularnie się powtarzających”, przy opisie których uwzględniona miała być ich wszechstronna analiza „w nawiązaniu z ogólnym tłem, na którym one powstały”³².

W sprawozdaniu z działalności SRdSW PWRN we Wrocławiu za II kwartał 1951 r. kierownik Franciszek Wojdak informował centralę, że święto Bożego Ciała przebiegało spokojnie oraz że wszystkie trasy procesji i miejsca ustawienia ołtarzy zostały uzgodnione przez poszczególnych proboszczów z właściwymi Wydziałami Administracyjnymi Prezydentów Powiatowych Rad Narodowych³³. Powyższe związane było zapewne z objęciem rządów przez wikariusza kapitulnego ks. Kazimierza Lagosza, który pod naciskiem władz, w dniu 26 stycznia 1951 r. został wybrany na to stanowisko przez jedyne przebywającego na terenie diecezji wrocławskiej członka kapituły katedralnej³⁴. Z punktu widzenia prawa kanonicznego

³¹ AAN, UdSW, Wydział Ogólny, Organizacja urzędu, 1950–69, sygn. 144/1, k. 1–2.

³² Tamże, k. 2.

³³ AAN, UdSW, Wydział Ogólny, Sprawozdania z działalności referatów ds. wyznań 1951 r., sygn. 7/5, k. 335. Sprawozdanie zostało dołączone do pisma nr W.Oa/1/51 z dnia 28 lipca 1951 r.

³⁴ Wilk 1996, 87 (Autor przytacza tu relację świadka opisującą procedurę wyboru, nie podaje jednak źródła tej relacji ani nazwiska świadka). Ks. K. Lagosz przybył do Wrocławia już w 1945 r. Po kilku miesiącach został aresztowany, a po wyjściu z aresztu podjął współpracę z nowymi władzami. Zaliczany był do tzw. księży patriotów, stąd stosunek władz państwowych do jego działań był odmienny niż w przypadku pozostałych duchownych

wybór ten powinien być uznany za nieważny. Z powodu braków w materiale archiwalnym trudno jednoznacznie określić, czy w okresie rządów ks. K. Lagosza dochodziło do dużych zadrażnień na linii administracja wyznaniowa – Kościół Katolicki w zakresie procesji Bożego Ciała. Z dużym prawdopodobieństwem można jednak założyć, iż większość duchownych podporządkowała się konieczności uzgadniania trasy procesji z władzami państwowymi.

W dokumentacji archiwalnej z okresu 1950–1956 zachowało się kilka sprawozdań z terenu powiatów, w których podejmowano „problem” procesji Bożego Ciała. Jak informował w swoim sprawozdaniu referent wyznaniowy w Wołowie, w 1953 r. duchowni dążyli do licznego zaangażowania wiernych w święto Bożego Ciała³⁵. „Akcji” tej w ocenie urzędników nie prowadzili osobiście, ale poprzez siostry zakonne i świeckich wiernych. Referent informował, że składając wnioski o uzgodnienie tras procesji księża domagali się jej wydłużenia w stosunku do roku poprzedniego³⁶. W ocenie władz powiatowych duchowni, ograniczani w innych aspektach swojej działalności, poprzez liczny udział wiernych w procesji chcieli zamaniestować swoją siłę. Lokalne władze państwowe, dążąc do odciążenia mieszkańców od udziału w procesji, zorganizowały w tym dniu liczne imprezy plenerowe. W ocenie referenta przyniosło to swój efekt, bo procesje Bożego Ciała na terenie powiatu nie zgromadziły tak dużej liczby uczestników, na jaką liczono w parafiach³⁷. Referent podkreślił, że pomimo skracania tras i zmiany usytuowania ołtarzy, duchowieństwo w powiecie nie występowało wrogo przeciwko władzy państwowej i przeprowadzało

---

zarządzających diecezją wrocławską. Na temat działalności ks. K. Lagosza we Wrocławiu zob. Wójcik 1996, 74–99.

³⁵ APWr, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydział do Spraw Wyznań, Sprawozdania sytuacyjne referatów wyznaniowych za rok 1953, sygn. 19/IV, k. 11. Całe sprawozdanie zostało przesłane jako załącznik do pisma nr 141/tjn52/53 z 8 VII 1953 r. i podpisane przez przewodniczącego PPRN w Wołowie Antoniego Trembaluka i kierownika Referatu do Spraw Wyznań (RdSW) w Wołowie Leona Łukasika, k. 8–18.

³⁶ Tamże, k. 11.

³⁷ Tamże. W ramach alternatywnych wydarzeń władze partyjne w powiecie zorganizowały m.in. pokazy kajakowe, kiermasze książek, zawody sportowe. W szkołach na polecenie KP PZPR odbywały się także normalne zajęcia lekcyjne.

procesje zgodnie z uzgodnieniami. Jak podano, udział w procesjach wzięło łącznie około 9500 mieszkańców powiatu³⁸.

Powiatowy referat wyznaniowy w Lubaniu w sprawozdaniu za okres od 8 kwietnia do 8 lipca 1953 r.³⁹ informował, że w pięciu parafiach na terenie powiatu odbyły się procesje poza obrębem kościołów, na które księża uzyskali zezwolenie władz państwowych⁴⁰. Jak podał referent, procesje wyznaczono w bocznych ulicach bez nasilonego ruchu pojazdów i skrócono w porównaniu do roku poprzedniego średnio około 50%. Nie podano w tym sprawozdaniu informacji o „wrogich wystąpieniach” ani o łamaniu przez księży dokonanych uzgodnień. W sprawozdaniu nie podano też liczb bezwzględnych. Oszacowano natomiast, że ogólna frekwencja wyniosła 50–65% tej z zeszłego roku, a jeżeli chodzi o młodzież – liczba uczestników spadała o około 75%. W ocenie urzędników powiatowych taki stan rzeczy wiązał się z faktem, że na terenie powiatu zorganizowano 6 imprez sportowych i liczne wycieczki krajoznawcze⁴¹.

W odniesieniu do powiatu zgorzeleckiego tamtejszy referent informował, że procesje Bożego Ciała odbyły się w Zgorzelcu, Węglińcu i Bogatyni. Dodatkowo w sprawozdaniu informowano, że w tych parafiach odbywały się także uroczystości oktawowe, które zgromadziły średnio około 150 osób. Niestety w sprawozdaniu kwartalnym nie zachowały się informacje o zasadach uzgadniania tras procesji⁴².

Bardzo dokładny opis procesji Bożego Ciała przygotowano w RdSW w Złotoryi⁴³. Łączna liczba uczestników wszystkich procesji na uwzględnionym terenie została oszacowana na około 6000 osób. Jak informowano,

---

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, k. 42–44. Nr pisma W-9/104/tjn/53, data wpływu do WdSW PWRN we Wrocławiu: 11 lipca 1953 r., sprawozdanie podpisane przez kierownika RdSW w Lubaniu, Zygmunta Maksymiaka.

⁴⁰ Tamże, k. 43.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, k. 45–48 (pismo nr 113/tjn/53 z dnia 7 lipca 1953 r.). W sprawozdaniu kwartalnym podano, że szczegółowe sprawozdanie dotyczące Bożego Ciała 1953 r. zostało przesłane 6 czerwca 1953 r., nr pisma W.6–4/53. Podczas kwerendy archiwalnej nie odnaleziono jednak niestety tego dokumentu.

⁴³ Tamże, k. 50–56 (pismo nr 115/tjn/52 /sic// z dnia 13 lipca 1953 r. wraz ze sprawozdaniem, podpisane przez przewodniczącego PPRN w Złotoryi).

jedynie w Złotorzy procesja wyszła poza obręb kościoła i została poprowadzona trasą uzgodnioną z władzami administracyjnymi⁴⁴.

Podsumowując okres 1950–1953 w zakresie swobody organizowania procesji Bożego Ciała wskazać należy, że pomimo Porozumienia z 1950 r. władze państwowe za pośrednictwem administracji wyznaniowej starały się ograniczać procesje Bożego Ciała do terenów kościoła, a w przypadkach wyjścia procesji na drogi publiczne dążono do znacznego zmniejszenia długości tras. Pomimo takiej polityki stro-
na kościelna na terenie ówczesnego województwa wrocławskiego starała się organizować procesje w porozumieniu z władzami i akceptowała nawet sporą ingerencję w trasy procesji. Wydaje się to być pokłosiem postawy hierarchii, która liczyła na przestrzeganie porozumienia zawartego z władzami państwowymi. W przypadku diecezji wrocławskiej dodatkowym czynnikiem wpływającym na postawę proboszczów był niewątpliwie fakt, że na czele diecezji stał tzw. ksiądz patriota. Jak dotąd kwerenda archiwalna nie pozwoliła na dotarcie do dokumentacji dotyczącej omawianego problemu w latach 1953–1956, a także w okresie od „odwilży październikowej” do 1962 r., tj. do uchwalenia nowej ustawy o zgromadzeniach⁴⁵.

Po wejściu w życie ustawy o zgromadzeniach z 1962 r. władze administracyjne z prawnego punktu widzenia uzyskały pełną kontrolę nad procesjami Bożego Ciała i miały możliwość koncesjonowania tego typu wydarzeń religijnych. Udzielanie lub odmawianie udzielenia zezwolenia na procesję Bożego Ciała w przestrzeni publicznej (poza obrębem murów kościelnych) stało się kolejnym narzędziem, które chciano wykozystać m.in. do antagonizowania duchowieństwa katolickiego.

W roku wejścia w życie nowego prawa o zgromadzeniach WdSW we Wrocławiu polecił struktrom powiatowym przygotować sprawozdania z przebiegu procesji. W dokumentacji archiwalnej zachowało się

---

⁴⁴ Tamże, k. 51–52.

⁴⁵ Dla tego okresu zachowała się bardzo szczątkowa dokumentacja na poziomie WdSW PWRN we Wrocławiu i UdSW. Z nadzieją na uzyskanie większej ilości informacji w tej sprawie wiąże się badanie archiwaliów wytworzonych przez jednostki powiatowe. Dokumentacja ta jest jednak rozproszona i często nieuporządkowana.

kilka informacji na ten temat⁴⁶. Wynika z nich, że zasadniczo duchowni podporządkowali się nowemu prawu i albo występowali o zezwolenie na zorganizowanie procesji, albo organizowali je w obrębie kościoła. Na terenie powiatu wołowskiego procesje odbywały się tylko w dniu święta, tj. 21 czerwca, a zezwolenia otrzymało 14 parafii – wszystkie, które wystąpiły z wnioskiem⁴⁷. Jak informował przewodniczący PPRN w Wołowie Kazimierz Posobiec, nie odnotowano wrogich (w ocenie władz) wystąpień duchowieństwa ani naruszeń wytycznych dotyczących Bożego Ciała⁴⁸. Podobnie sytuacja wyglądała w powiecie trzebnickim. Wszyscy proboszczowie, którzy wystąpili z wnioskiem, otrzymali stosowne zezwolenie. W jednym przypadku proboszcz, ze względu na brak wniosku, zorganizował procesję wokół kościoła. Podobnie sprawa wyglądała w przypadku kościołów filialnych. Nie używano sprzętu nagłaśniającego, w procesjach nie uczestniczyły też orkiestry. Mieszkańcy dekorujący ołtarze gałązkami otrzymali stosowne zezwolenia⁴⁹. Na terenie miasta Wałbrzycha wszyscy proboszczowie wystąpili z wnioskiem o zezwolenie na procesję uliczną i wszyscy takie zezwolenia otrzymali. Jak zaznaczono, nie było przypadków procesji wokół kościoła. Przebieg procesji był zgodny z zezwoleniami, wrogich w ocenie władz wystąpień nie było, natomiast łączną liczbę wiernych biorących udział w tych wydarzeniach religijnych oszacowano na 12 tys.⁵⁰ Również na terenie powiatu górowskiego nie stwierdzono faktów organizowania procesji ulicznych bez zezwolenia, natomiast ubiegało się o nie siedmiu proboszczów. Uroczystości przebiegały spokojnie, bez wrogich w ocenie władz wystąpień duchownych, a procesje poruszały się ustalonymi trasami⁵¹. Na terenie powiatu lubińskiego, po korekcie zaproponowanej przez lokalną władzę, ośmiu (z dziewięciu starających się o to) proboszczów otrzymało

---

⁴⁶ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu (dalej: OA-IPNWr), WdSW, Sprawy Wydziału ds. Wyznań, sprawozdania z działalności księży i kościołów, sygn. Wr 291/7, k. 172–181.

⁴⁷ Tamże, k. 172.

⁴⁸ Tamże, k. 173.

⁴⁹ Tamże, k. 174.

⁵⁰ Tamże, k. 175.

⁵¹ Tamże, k. 176–178.

zezwoleń⁵². Ksiądz Benedykt Staniszewski poprowadził procesję ulicami wsi Gwizdanów bez zezwolenia (nie otrzymał go, ponieważ wniosek wpłynął po terminie). Brak jest informacji na temat konsekwencji wyciągniętych wobec tego duchownego⁵³.

Pomimo faktu, że kwerenda archiwalna nie ujawniła sprawozdań z pozostałych powiatów, można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że nowe przepisy dotyczące zgromadzeń nie powodowały w 1962 r. dużych napięć na linii Kościół – administracja państwowa. Wydaje się, że z jednej strony proboszczowie w przytłaczającej większości podporządkowali się wytycznym, z drugiej natomiast – władze państwowe nie stosowały na szeroką skalę odmów, ograniczając się do wykorzystywania narzędzia, jakim było ingerowanie w przebieg trasy procesji.

W 1965 r. UdSW zwrócił się do wszystkich WdSW w kraju z instrukcją dotyczącą postępowania w sprawie procesji Bożego Ciała⁵⁴. Instrukcja ta mniej lub bardziej restrykcyjnie była stosowana przez WdSW PWRN we Wrocławiu aż do końca działania tego organu. W przedmiotowym piśmie Urząd polecił przestrzegać wcześniejszej instrukcji z dnia 4 czerwca 1963 r. (nr 0332/tj/63/52), a dodatkowo zobowiązał do utrzymania wszystkich ograniczeń z lat poprzednich, wydawania zezwoleń tylko proboszczom kościołów parafialnych i odmawiania zezwoleń na procesje mające swój początek w kościołach filialnych, rektoralnych i zakonnych. Władze administracyjne miały ponadto nie wydawać zezwoleń na „megafonizację” procesji, a w przypadkach procesji powodujących duże utrudnienia w ruchu miały nakłaniać proboszczów do rezygnacji z procesji na drogach publicznych. Były też wzywane do odmawiania zezwoleń proboszczom, którzy w roku poprzednim naruszali przepisy o zgromadzeniach oraz do utrzymania zasady, że procesje mogą być organizowane tylko przed południem. W uzasadnionych przypadkach miały ponadto dążyć do skracania tras procesji. Dodatkowo UdSW zalecał, aby wzorem lat poprzednich organizować alternatywne imprezy w tym dniu. Kierownicy

⁵² Tamże, k. 179–180.

⁵³ Tamże, k. 181.

⁵⁴ OAIPNWr, WdSW, Sprawy dot. Wydziału ds. Wyznań, sprawozdania, powołanie alumnów do wojska 1965–67, sygn. Wr 291/2, k. 98–99 (pismo nr 0306/tj/65/86 z 10 VI 1965 r. w sprawie Bożego Ciała w dniu 17 czerwca 1965, podpisane przez Aleksandra Skarżyńskiego – ówczesnego p.o. dyrektora UdSW).

wydziałów wyznaniowych mieli ponadto utrzymywać kontakt z właściwymi instytucjami i nakłaniać je do organizacji wydarzeń konkurencyjnych zgodnie z dyrektywami politycznymi. Z przeprowadzonych działań należało złożyć sprawozdanie w terminie do 28 czerwca 1965 r.

Wskazać należy, że pierwotna instrukcja z 1963 r. (nr 0332/tj/63/52) wprowadziła bardzo rygorystyczne i nieznane ustawie o zgromadzeniach ograniczenia w zakresie zezwoleń na organizację procesji Bożego Ciała⁵⁵. Polecono w niej m.in., aby w wydawanych zezwoleniach bardzo rygorystycznie określać trasę, czas trwania procesji i miejsce rozstawienia ołtarzy. UdSW podkreślał, że merytorycznie rzecz ujmując, wydawanie zezwoleń należało do właściwego miejscowo urzędu spraw wewnętrznych, zobowiązany był on jednak do uprzedniej konsultacji decyzji z odpowiednim WdSW, który wydawał wiążące opinie polityczne zgodnie z okólnikiem Prezesa Rady Ministrów nr 175 z dnia 8 września 1960 r. Dodatkowo polecono odmawiać zezwoleń na procesje „dojściowe”, które łączyłyby się z procesjami głównymi. Jak wskazywano, jako powód odmowy należało podawać problemy komunikacyjne lub inne. UdSW polecił także, aby odmawiać zgody na używanie sprzętu nagłaśniającego i nie wydawać zezwoleń na procesje z kościołów nieparafialnych. Dodatkowo instrukcja zabraniała budowy ołtarzy w pobliżu budynków użyteczności publicznej, urzędów, siedzib organizacji społecznych itp. Należało też kontrolować, czy wycinka drzew do dekoracji tras odbyła się na podstawie zezwolenia właściwej władzy i zakazywać uczestnictwa pocztów sztandarowych organizacji kościelnych, które nie były zarejestrowane na podstawie przepisów Prawa o stowarzyszeniach. Dodatkowo WdSW miały oddziaływać na władze organizacji społecznych i młodzieżowych, aby te nie dopuszczały do udziału swoich członków w procesjach, zwłaszcza w zorganizowanym szyku, co głównie odnosiło się do pododdziałów Ochotniczych Straży Pożarnych i orkiestr. W przypadkach, w których z powodów politycznych było to uzasadnione, należało pozwalać na „megafonizację” i procesje „dojściowe”. Instrukcja nie wskazywała tego wprawdzie wprost, zapewne jednak chodziło o odstępstwa wobec księży przychylnych władzy. Wobec

---

⁵⁵ OAIPNWr, WdSW, Sprawy Wydziału ds. Wyznań, rozmowy z biskupami i księżmi, wykazy parafii katolickich i alumnów, sygn. Wr 291/3, k. 133– 134 (instrukcja podpisana przez dyrektora UdSW Tadeusza Zabińskiego).

wszystkich naruszających wyżej wymienione zasady należało wyciągnąć jak najszybciej konsekwencje karno-skarbowe⁵⁶.

Witold Skórczyński – kierownik WdSW PWRN we Wrocławiu – pismem z dnia 25 czerwca 1965 r. (nr Wz-2/22/65) przesłał do centrali informację o przebiegu święta Bożego Ciała na podległym sobie terenie⁵⁷. Z zawartych w tym sprawozdaniu informacji wynikało, że zdecydowana większość duchownych złożyła właściwe wnioski w terminie, a tylko w dwunastu przypadkach księża proboszczowie zamiast wniosku o wydanie zezwolenia przesłali zawiadomienia o procesjach. Po wezwaniu do uzupełniania braków duchowni złożyli właściwe dokumenty. Na terenie województwa dane dotyczące udzielonych zezwoleń wyglądały następująco: w czternastu przypadkach zmieniono lub ograniczono trasę procesji, w pięciu przypadkach zmieniono położenie ołtarzy, w trzech innych – zmieniono godzinę procesji, a w jednym przypadku odmówiono zgody na procesję. Na 31 wniosków o procesję wychodzącą z kościoła filialnego tylko w sześciu przypadkach udzielono zezwolenia. WdSW we Wrocławiu informował też, że jeden z księży nie zastosował się do decyzji władz i pomimo odmowy zorganizował procesję uliczną (chodziło o ks. Leszka Buczkowskiego, administratora parafii w Wierzbnie). Także ks. Żmudziński, pomimo braku zezwolenia, zorganizował procesje z kościołów filialnych w Proszowej i w Rębiszowie. W. Skórczyński zadeklarował, że w kolejnym roku ci duchowni w ogóle nie otrzymają zezwolenia. Niestety w sprawozdaniu nie podano liczby ogólnej wydanych zezwoleń na procesje uliczne. Trudno więc ocenić, jaki był stosunek liczby procesji ulicznych do tych odbytych w obrębie kościoła. W konkluzji kierownik wydziału stwierdził, że należy pozytywnie ocenić przebieg święta i że większość duchownych zastosowała się do obowiązujących przepisów i wytycznych.

Na poziomie powiatów zachowały się dwie informacje nt. przebiegu święta Bożego Ciała w 1964 r.⁵⁸ W powiecie milickim pozytywnie rozpatrzono wszystkie trzynaście wniosków o wydanie zezwolenia na procesję uliczną. Tylko w dwóch przypadkach zmieniono trasę procesji. Władze powiatowe szacowały, że w uroczystościach wzięło łącznie udział

⁵⁶ Tamże, k. 134.

⁵⁷ OAIPNWr, WdSW, sygn. Wr 291/3, k. 189–191.

⁵⁸ OAIPNWr, WdSW, Sprawy Wydziału Wyznań 1964, sygn. Wr 291/4, k. 16–18.

około 10 tys. mieszkańców⁵⁹. W przypadku powiatu wołowskiego wniesiono siedemnaście wniosków o wydanie zezwolenia. Wydano trzynaście pozytywnych decyzji (pozostałe cztery decyzje dotyczyły procesji odbywanych w oktawie Bożego Ciała). W przypadku procesji w Wielowski nie wydano zezwolenia, ponieważ proboszcz nie wniósł opłaty skarbowej. Pomiędzy tego urządził procesję uliczną, w której udział wzięło około 500 osób⁶⁰. W pozostałych przypadkach procesje przebiegały bez zakłóceń⁶¹.

5. PODSUMOWANIE

Bezpośrednia ingerencja WdSW we Wrocławiu w działalność duszpasterską i *stricte* religijną Kościoła Katolickiego była jaskrawym przykładem nie tylko ograniczania wolności religijnej. Pozostawała też w sprzeczności z konstytucyjnymi zasadami regulującymi stosunki państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, stanowiąc przyczynę nieustannych napięć pomiędzy duchownymi i administracją wyznaniową. Władze państwowe dążyły m.in. do ograniczenia oddziaływania na społeczeństwo procesji Bożego Ciała oraz pielgrzymek, posługując się w tym celu niejasnymi sformułowaniami prawa o zgromadzeniach (do takich należało m.in. określenie „zgodnie z tradycją lokalną”). Przepisy znowelizowane w 1949 r. wprost wymieniały procesje Bożego Ciała jako wymagające uzgodnienia z właściwą władzą, co pokazało intencję ustawodawcy oraz wskazało największe w jego ocenie zagrożenia.

Uchwalona w 1962 r. ustawa regulująca zgromadzenia publiczne (w tym religijne) była jeszcze bardziej restrykcyjna w stosunku do wspólnotowych przejawów obrzędowości religijnej. W praktyce, abstrahując od przepisów ustawowych, UdSW nakazał, aby skracać, zmieniać i w inny sposób ograniczać procesje Bożego Ciała. WdSW we Wrocławiu przekazywał ten nakaz na niższe szczeble. Wspinano się także na wyżyny „twórczej” interpretacji przepisów prawa wskazując, że danego wydarzenia religijnego nie można było uznać za tradycyjne, bo np. nie odbyło się na tym

---

⁵⁹ Tamże, k. 16.

⁶⁰ Tamże, k. 17.

⁶¹ Tamże, k. 18.

terenie w poprzednim roku. Tak absurdalne interpretowanie przepisów prawa miało za zadanie realizację celów politycznych, z myślą o których stosowano daleko idącą instrumentalizację prawa. Polityka administracji wyznaniowej w województwie wrocławskim w stosunku do procesji Bożego Ciała była zasadniczo zgodna z wytycznymi władz partyjnych i UdSW. Nie odbiegała ona od zasad ogólnie przyjętych w całym kraju i cechowała się prymatem tzw. prawa powielaczowego nad aktami normatywnymi, które we współczesnym systemie prawa określamy jako powszechnie obowiązujące.

Procesje Bożego Ciała były traktowane przez administrację wyznaniową jako szczególne zagrożenie dla idei państwa świeckiego. Zgodnie z nią bowiem religia i wierzenia obywateli miały być zepchnięte do sfery prywatnej i „kruchty”. Publiczne manifestowanie wiary, poza obrębem budynków kościelnych, było traktowane jako obce ideologicznie i jako manifestacja siły oddziaływania Kościoła Katolickiego na społeczeństwo. Powodem restrykcyjnej polityki wobec Bożego Ciała były więc względy ideologiczne i polityczne.

BIBLIOGRAFIA

- Dominiczak, Henryk. 2000. *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem Katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*. Warszawa: Bellona.
- Fiejdasz, Lidia. 2012. *Stosowanie prawa przez Wydział do Spraw Wyznań w Rzeczowie wobec Kościoła katolickiego w latach 1950–1974*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Jarosz, Zdzisław, Sylwester Zawadzki. 1987. *Prawo konstytucyjne*. Warszawa: PWN.
- Jaroszyński, Maurycy. 1961. *Zagadnienia rad narodowych. Studium prawno-polityczne*. Warszawa: PWN.
- Krzysztofek-Strzała, Katarzyna. 2020. „Stosowanie prawa wobec Kościołów i związków wyznaniowych przez Urząd do spraw Wyznań. Wybrane zagadnienia”. W: *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury – działalność – ludzie. Tom 1: Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności*, red. Rafał Łatka, 401–414. Warszawa: Wydawnictwo IPN.
- Krzywkowska, Justyna. 2014. „Uzewewnętrznianie przekonań religijnych”. W: *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. Artur Mezglewski, 490–497. Warszawa: C.H. Beck.

- Leoński, Zbigniew. 1969. *Rady narodowe. Zasady organizacji i funkcjonowania*. Warszawa: PWN.
- Leoński, Zbigniew. 1974. *Ewolucja rad narodowych w Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Leoński, Zbigniew. 1984. „Ewolucja rad narodowych w Polsce Ludowej”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 46: 1–16.
- Łatka, Rafał. 2020. *Dialog należy kontynuować... Rozmowy operacyjne Służby Bezpieczeństwa z ks. Henrykiem Gulbinowiczem z lat 1969–1985. Studium przypadku*. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo IPN.
- Misztal, Henryk. 1996. *Polskie prawo wyznaniowe. Cz. I: Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Misztal, Henryk, Artur Mezglewski. 2005. „Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 34–70. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mysiek, Władysław, Michał Staszewski (red.). 1975. *Polityka wyznaniowa. Tło, warunki, realizacja*. Warszawa: PWN.
- Rybicki, Zygmunt. 1965. *Działalność i organizacja rad narodowych w PRL*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Skrzydło, Władysław. 1961. „Zasady ustawodawstwa o radach narodowych w praktyce”. W: *Z problematyki rad narodowych: materiały sesji naukowej*, red. Kazimierz Sand, 131–158. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Staszewski, Michał. 1969. „Państwo socjalistyczne wobec Kościołów i ludzie wierzących”. W: *Leninowskie zasady współczesnej polityki wyznaniowej*, red. Stanisław Kojło, 45–91. Warszawa: b.w.
- Świątkowski, Henryk. 1962. *Wyznaniowe prawo państwowe*. Warszawa: PWN.
- Wilk, Stanisław. 1996. „Życie i działalność księdza infułata Kazimierza Lagoza (1888–1961)”. W: *Kościół katolicki na Dolnym Śląsku w powojennym 50-leciu*, red. Ignacy Dec, Krystyn Matwijowski, 74–99. Wrocław: Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.

